

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมภายใต้โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ กรณีศึกษา จังหวัดสุรินทร์ ชัยภูมิและนครราชสีมา สามารถสรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะได้ ดังนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาลักษณะทั่วไปในการผลิตผ้าไหมพบว่า ผ้าไหมของจังหวัดสุรินทร์เป็นผ้าไหมมัดหมี่มีลักษณะเฉพาะของลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศกัมพูชา ขณะที่จังหวัดชัยภูมิมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในด้านการย้อมสีเส้นไหม โดยสามารถย้อมสีได้สม่ำเสมอมีมาตรฐานใกล้เคียงกัน เหมาะสมกับความต้องการของลูกค้า สำหรับผ้าไหมของจังหวัดนครราชสีมา มีลักษณะเป็นผ้าไหมพื้นเรียบสีต่างๆ ซึ่งได้รับความนิยมสูง และผ้าไหมมัดหมี่ที่มีการประยุกต์ลวดลายที่สวยงามรวมทั้งมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย

จากการศึกษาความสามารถในการแข่งขันของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมพบว่า จังหวัดนครราชสีมามีความสามารถในการแข่งขันมากที่สุด เนื่องจากมีข้อได้เปรียบที่สำคัญคือ มีการใช้เทคโนโลยีในการผลิตที่ทันสมัย ระบบคมนาคมขนส่งที่มีเครือข่ายสมบูรณ์ มีอุตสาหกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์จำนวนมาก มีหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนในการพัฒนาสินค้า มีตลาดต่างประเทศที่เป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าที่สำคัญ มีจุดมุ่งหมายการผลิตเพื่อการค้า เป็นการผลิตขนาดใหญ่ มีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย และที่สำคัญมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่จังหวัดชัยภูมิและจังหวัดสุรินทร์มีความสามารถในการแข่งขันรองลงมาตามลำดับ

สำหรับการวิเคราะห์การดำเนินงานของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมโดยใช้แบบจำลอง CIPP พบว่า ผลการประเมินบริบทโดยพิจารณาความสอดคล้องของยุทธศาสตร์ OTOP จังหวัดและการดำเนินงานของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมกับวัตถุประสงค์ของโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ พบว่าการดำเนินยุทธศาสตร์ OTOP จังหวัดและการดำเนินงานของกลุ่มสอดคล้องเป็นอย่างดีกับรอบวัตถุประสงค์ของโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์

ผลการประเมินปัจจัยนำเข้าและกระบวนการของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมทั้งสามแห่ง พบว่า โดยภาพรวมมีความคล้ายคลึงกัน แต่จะแตกต่างกันในรายละเอียดบางประการ ดังนั้น การสรุปผลการประเมินสองประเด็นนี้จะนำเสนอเป็นรายจังหวัดถึงรายละเอียดที่ชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการให้การปรับปรุง การให้สนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้ผลการศึกษาดังนี้

กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดสุรินทร์ มีปัจจัยนำเข้าด้านสมาชิก อุปรกรณ์ อาคารสถานที่ / ที่ทำการกลุ่ม และวัตถุดิบ ที่มีความเพียงพอและเหมาะสมในการทำงานเป็นอย่างดี แต่มีเงินทุนหมุนเวียนในการดำเนินงานของกลุ่มไม่เพียงพอ ขณะที่สาธารณูปโภคที่ใช้ในการผลิตโดยเฉพาะระบบไฟฟ้าและประปามีความทั่วถึง แต่ประสบปัญหาคุณภาพน้ำประปาเล็กน้อยในบางพื้นที่ สำหรับผลการประเมินกระบวนการ พบว่า โครงสร้างองค์กรของกลุ่มเป็นโครงสร้างองค์กรอย่างง่ายที่เหมาะสมกับการดำเนินงานของกลุ่ม แต่มีการบันทึกการประชุมและกำหนดกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษรค่อนข้างน้อย มีการผลิตที่มีความเหมาะสมและเป็นเอกลักษณ์ กล่าวคือ เน้นการผลิตแบบดั้งเดิมและมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ค่อนข้างน้อย มีการดำเนินงานด้านการตลาดโดยการนำสินค้าไปจำหน่ายยังงานแสดงสินค้า OTOP และเข้าร่วมประกวดผลิตภัณฑ์ตามงานต่างๆ และมีการดำเนินการที่เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่เป็นการถ่ายทอดในทางปฏิบัติ

กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดชัยภูมิ มีปัจจัยนำเข้าด้านสมาชิก อุปรกรณ์ วัตถุดิบ และสาธารณูปโภคที่มีความเพียงพอและมีความเหมาะสมเป็นอย่างดี แต่มีเงินทุนหมุนเวียนในการดำเนินงานของกลุ่มไม่เพียงพอ และประสบปัญหาขาดโรงเลี้ยงไหมในกรณีของกลุ่มที่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สำหรับผลการประเมินกระบวนการพบว่า โครงสร้างองค์กรของกลุ่มเป็นโครงสร้างองค์กรอย่างง่ายเหมาะสมกับการดำเนินงานของกลุ่มและมีการบันทึกการประชุมและกำหนดกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีการผลิตที่มีความเหมาะสมและเป็นเอกลักษณ์ กล่าวคือ มีการผลิตทั้งแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่ มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ไม่มากนัก มีการดำเนินงานด้านการตลาดโดยการนำสินค้าไปจำหน่ายยังงานแสดงสินค้า OTOP และเข้าร่วมประกวดผลิตภัณฑ์ตามงานต่างๆ และมีการดำเนินการที่เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่เป็นการถ่ายทอดในทางปฏิบัติ

กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดนครราชสีมา มีปัจจัยนำเข้าด้านสมาชิก อุปรกรณ์ วัตถุดิบ ที่มีความเพียงพอและมีความเหมาะสมเป็นอย่างดี แต่มีเงินทุนหมุนเวียนในการดำเนินงานของกลุ่มไม่เพียงพอ และประสบปัญหาด้านอาคารสถานที่ในกรณีกลุ่มที่มีการทำงานในลักษณะที่มีการทอผ้าในสถานที่เดียวกัน สำหรับผลการประเมินกระบวนการพบว่า โครงสร้างองค์กรของกลุ่มเป็น

โครงสร้างองค์กรอย่างง่ายที่มีความเหมาะสมกับการดำเนินงานของกลุ่ม มีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มแบบเป็นทางการมากขึ้นและมีการบันทึกการประชุมและกำหนดกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีการผลิตที่มีความเหมาะสมและเป็นเอกลักษณ์ กล่าวคือ การผลิตเน้นการค้ามากขึ้นมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตค่อนข้างมาก มีการดำเนินงานด้านการตลาดโดยการนำสินค้าไปจำหน่ายยังงานแสดงสินค้า OTOP และเข้าร่วมประกวดผลิตภัณฑ์ตามงานต่างๆ และมีการดำเนินการที่เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่เป็นการถ่ายทอดในทางปฏิบัติ

ผลการประเมินผลผลิตของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมทั้งสามแห่งใน 3 ประเด็น คือ ผลผลิตที่รายได้ และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ได้ผลการศึกษาที่มีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ มีผลิตภัณฑ์ที่มีลักษณะเด่นเฉพาะของแต่ละพื้นที่และมีการยอมรับของตลาดโดยผลิตภัณฑ์ที่ทุกกลุ่มผลิตออกมาสามารถจำหน่ายได้ต่อเนื่องทุกเดือนโดยจังหวัดนครราชสีมาหยุดการจำหน่ายต่อเดือนสูงสุด รองลงมาคือ จังหวัดสุรินทร์และชัยภูมิตามลำดับ และผลิตภัณฑ์ที่ทุกกลุ่มผลิตออกมาได้มาตรฐาน สำหรับด้านรายได้ ผลการศึกษาพบว่า สมาชิกกลุ่มทอผ้ามีรายได้จากการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละคนเป็นสำคัญโดยสมาชิกกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดชัยภูมิมีสัดส่วนรายได้จากการทอผ้าเปรียบเทียบกับรายได้ทั้งหมดสูงสุด รองลงมาคือ นครราชสีมาและสุรินทร์ตามลำดับ โดยทุกกลุ่มมีสัดส่วนรายได้จากการทอผ้าตั้งแต่ร้อยละ 50 ขึ้นไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทอผ้าเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของสมาชิกส่วนด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า จังหวัดสุรินทร์สามารถแสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ค่อนข้างชัดเจน โดยการที่ยังสามารถรักษาลวดลายตลอดจนวิธีการทอแบบดั้งเดิม ที่คงความประณีตและความพิถีพิถันในการทอผ้าไหมได้เป็นอย่างดี ขณะที่จังหวัดชัยภูมิและนครราชสีมา ส่วนหนึ่งยังคงลวดลายและการผลิตแบบดั้งเดิม และบางส่วนนำลวดลายและวิธีการแบบดั้งเดิมมาประยุกต์ ทำให้เกิดลวดลายตามสมัยนิยม เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการตลาด

การประเมินผลสัมฤทธิ์ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมโดยพิจารณาใน 3 ประเด็น คือ ผลผลิต (Output) ผลกระทบ (Impact) และ อรรถประโยชน์ (Utility) พบว่า กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดชัยภูมิ และนครราชสีมา มีผลสัมฤทธิ์เกิดขึ้นในระดับที่ใกล้เคียงกัน เมื่อพิจารณาจากผลผลิตที่มีคุณภาพและได้มาตรฐาน ประโยชน์ที่ได้จากโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ด้านการตลาดและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ รวมทั้งประโยชน์ที่เกิดจากการรวมกลุ่มในการขนส่งสินค้าร่วมกันและการเชื่อมโยงในแนวตั้ง นอกจากนี้กลุ่มยังได้รับประโยชน์โดยตรงจากการส่งเสริมในด้านการตลาด การพัฒนาสินค้า พัฒนาบุคลากรของภาครัฐ และกลุ่มยังก่อให้เกิดประโยชน์ทางอ้อมแก่ประชาชน

ในพื้นที่ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มทำให้มีรายได้จากการรับจ้างทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมลดการอพยพออกไปทำงานนอกพื้นที่ นอกจากนี้รายได้ที่สมาชิกได้รับยังสามารถช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในครอบครัวได้มากขึ้น ในขณะที่จังหวัดสุรินทร์เกิดผลสัมฤทธิ์ในระดับที่ต่ำกว่าเนื่องจากยังขาดการเชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มทั้งในแนวตั้งและแนวนอน

จากการวิเคราะห์กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมทั้งสามแห่ง โดยใช้ Diamond Model และแบบจำลอง CIPP ในการวิเคราะห์ และการประเมินผลสัมฤทธิ์ซึ่งพิจารณาจาก ผลผลิต (Output) ผลกระทบ (Impact) และอรรถประโยชน์ (Utility) นำไปสู่ข้อเสนอแนะที่สำคัญในการพัฒนากลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในหัวข้อต่อไป

6.2 ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

ผลการศึกษาทำให้ทราบถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อความสำเร็จของแต่ละแห่งดังกล่าวซึ่งสามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะจากการศึกษาในครั้งนี้

6.2.1 ข้อเสนอแนะสำหรับกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหม

ข้อเสนอแนะสำหรับจังหวัดสุรินทร์

1. ผ้าไหมจังหวัดสุรินทร์มีความโดดเด่นในด้านลวดลายที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่ได้รับอิทธิพลจากเขมร ซึ่งทำให้มีวิธีการทอแบบดั้งเดิมคือ การใช้กี่พื้นบ้าน มีการมัดหมี่ลวดลายที่ค่อนข้างยาก ทำให้ใช้เวลาในการผลิตต่อชิ้นค่อนข้างนาน ซึ่งผลการสำรวจพบว่า การทอผ้าไหมมัดหมี่ 1 เมตร ต้องใช้ระยะเวลาประมาณ 2 – 3 วัน ซึ่งไม่สามารถเปลี่ยนแปลงวิธีการทอได้ แต่ควรมีการพัฒนาโดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ร่วมกับการผลิตแบบดั้งเดิมในบางขั้นตอน เช่น การใช้เครื่องที่มีมอเตอร์ช่วยในการกรอเส้นไหมเพื่อช่วยให้การผลิตในขั้นตอนนี้มีความรวดเร็วมากขึ้น

2. ควรมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูปชาย – หญิง ปลอกหมอน ผ้ามาลัย ชุดรองจาน-ชาม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ และควรมีการประยุกต์ลวดลายและสีสันทันเพื่อให้มีความหลากหลายของผลิตภัณฑ์สำหรับลูกค้าเพิ่มมากขึ้น

3. เพิ่มการมีหน้าร้านเป็นของตัวเองเพิ่มมากขึ้นซึ่งอาจจะเป็นช่องทางหนึ่งในการช่วยในด้านการตลาด แต่เนื่องจากการมีหน้าร้านของตัวเองต้องลงทุนสูงโดยอาจขอเงินสนับสนุนจากภาครัฐ

4. สนับสนุนการรวมกลุ่มในลักษณะของคลัสเตอร์ ควรสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มใน แนวนอน คือ มีการรวมกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมภายในอำเภอเดียวกัน หลังจากนั้นจึงพัฒนาให้มีการ รวมกลุ่มระหว่างอำเภอด้วย ซึ่งจะทำให้สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและมีอำนาจต่อรองกับ ลูกค้าเพิ่มมากขึ้น

5. สนับสนุนในด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดสุรินทร์เพื่อเสริมให้เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดสุรินทร์มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์มาก เช่น ปราสาทเมืองที ปราสาท ภูมิ ปราสาทบ้านช่างปี หมู่บ้านทำเครื่องเงิน ฯลฯ ซึ่งเป็นโอกาสในการจำหน่ายผ้าไหมได้อีกทาง หนึ่ง

ข้อเสนอแนะสำหรับจังหวัดชัยภูมิ

1. พัฒนาการรวมกลุ่มคลัสเตอร์ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดชัยภูมิให้ก้าวหน้ามากขึ้น และควรเชื่อมโยงกับโครงการกรุงเทพฯเมืองแฟชั่น เพื่อการขยายตลาดสินค้าให้มากขึ้น ทั้งนี้เนื่อง จังหวัดชัยภูมิมีการรวมกลุ่มในลักษณะคลัสเตอร์มากที่สุด

2. พัฒนาตลาดต่างประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดชัยภูมิมีศักยภาพเพียงพอ โดย หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนและส่งเสริมในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ข้อเสนอแนะสำหรับจังหวัดนครราชสีมา

1. กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดนครราชสีมาควรมีการอนุรักษ์ลวดลายและการผลิตผ้าไหมใน รูปแบบดั้งเดิมเพิ่มมากขึ้น และสนับสนุนการย้อมสีเส้นไหมโดยใช้สีธรรมชาติมากขึ้น เพื่อรักษา ศิลปวัฒนธรรมด้านการทอผ้า

2. พัฒนาการรวมกลุ่มคลัสเตอร์ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหม เพื่อสร้างความสามารถในการ แข่งขันและอำนาจในการต่อรองกับผู้ผลิตวัตถุดิบและลูกค้า

3. สร้างตราสินค้าในระดับนานาชาติเป็นของตัวเอง เนื่องจากกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัด นครราชสีมา มีศักยภาพเพียงพอ ซึ่งส่งผลให้ผลิตภัณฑ์เป็นที่รู้จักเพิ่มมากขึ้น

4. พัฒนาผ้าไหมให้ได้มาตรฐานอุตสาหกรรม (มอก.) เพื่อสนับสนุนการส่งออกผ้าไหม

6.2.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. หากรัฐบาลต้องการให้การสนับสนุนกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมในระดับตลาดต่างประเทศ (International Market) แต่มีข้อจำกัดในด้านงบประมาณค่อนข้างมาก ดังนั้นควรให้การสนับสนุนกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมจังหวัดนครราชสีมาเนื่องจากการวิเคราะห์ความสามารถในการแข่งขัน พบว่าจังหวัดนครราชสีมา มีความสามารถในการแข่งขันมากที่สุด

2. สร้างอุตสาหกรรมต้นน้ำ – ปลายน้ำ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตผ้าไหมโดยเริ่มจากการพัฒนาพันธุ์ไหมให้เส้นไหมที่มีคุณภาพ และมีความทนทานต่อสภาพแวดล้อม พัฒนาพื้นที่และแหล่งน้ำในการปลูกหม่อนเลี้ยง การสาวไหม การทอผ้าไหม การแปรรูปผ้าไหม และบรรจุภัณฑ์ ซึ่งการสร้างอุตสาหกรรมการผลิตเส้นไหมจะช่วยแก้ปัญหาเส้นไหมราคาแพงได้เป็นอย่างดี โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร สถาบันหม่อนไหม กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม เป็นต้น ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุน

3. พัฒนาสาธารณูปโภคที่จำเป็น ปัญหาที่พบส่วนใหญ่จะเป็นด้านคุณภาพน้ำประปา ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานประปาส่วนภูมิภาคของทั้งสามแห่ง องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ควรปรับปรุงระบบประปาให้มีคุณภาพมากขึ้น และควรพัฒนาระบบบำบัดน้ำเสียให้กับกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมเนื่องจากการฟอกย้อมเส้นไหมอาจก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมได้

4. ส่งเสริมและพัฒนาเทคนิคในการผลิตในด้านการฟอกย้อม การทอ การออกแบบ ลวดลายให้มีความเหมาะสม ซึ่งอาจมีการตั้งสถาบันหรือร่วมมือกับสถาบันการศึกษาเพื่อวิจัยและพัฒนาเทคนิคในการผลิตผ้าไหม โดยให้การอบรมแก่กลุ่มผู้ผลิตไหมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้มากขึ้น

5. การสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ผ้าไหม โดยการแปรรูปผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลายตามความต้องการของตลาด เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูปชาย – หญิง ปลอกหมอน ผ้ามา่าน ชุดรองจาน – ชาม เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากการแปรรูปผลิตภัณฑ์นั้นทำให้สามารถเพิ่มราคาผลิตภัณฑ์ได้ค่อนข้างมากประกอบกับผู้บริโภคส่วนใหญ่ให้ความสนใจในผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปค่อนข้างมาก และยังเป็น การสนับสนุนให้มีอุตสาหกรรมการแปรรูปผลิตภัณฑ์เกิดขึ้นได้

6. พัฒนาด้านการตลาด ซึ่งในปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายในด้านนี้ค่อนข้างชัดเจน แต่ควรมีการจัดหาสถานที่ในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่แน่นอนให้กับกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหม การขยายตลาดไปสู่ต่างประเทศให้มากขึ้นเนื่องจากเป็นตลาดที่มีกำลังซื้อค่อนข้างมาก โดยกรมการค้าต่างประเทศ

กรมส่งเสริมการส่งออกควรสนับสนุนให้กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมที่ได้มาตรฐานมีโอกาสไปร่วมงานแสดงสินค้ายังต่างประเทศ

7. การสนับสนุนการอบรมความรู้การบริหารจัดการด้านการเงินของกลุ่มเพื่อให้มีความเข้าใจต่อการบริหารเงินทุนให้มีความเหมาะสมและปรับทัศนคติในการนำเงินจากแหล่งเงินทุนมาใช้ เพื่อให้กลุ่มมีสภาพคล่องทางการเงินมากขึ้น

8. สนับสนุนการรวมกลุ่มในลักษณะของคลัสเตอร์มากขึ้น ซึ่งอาจเป็นการรวมกลุ่มทั้งในแนวตั้งหรือแนวนอนก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแต่ละท้องถิ่น เช่น จังหวัดสุรินทร์ควรสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มในแนวนอน คือ มีการรวมกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมภายในอำเภอเดียวกัน และระหว่างอำเภอร่วมด้วย ทั้งนี้เนื่องจากจะทำให้มีอำนาจต่อรองกับลูกค้าเพิ่มมากขึ้น แต่ในส่วนของจังหวัดนครราชสีมาและชัยภูมินั้นสามารถรวมตัวได้ทั้งในแนวตั้งและแนวนอน ซึ่งจะสามารถสร้างอำนาจต่อรองได้ทั้งกับผู้ผลิตวัตถุดิบและลูกค้า

9. การพัฒนาความรู้ของกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหม ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความสามารถในการแข่งขัน โดยให้ความรู้ในด้าน การผลิต การทำธุรกิจ การตลาด การออกแบบ ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งสถาบันการศึกษาต้องเข้ามามีบทบาทในการเพิ่มความรู้ดังกล่าว

10. สร้างหน่วยงานหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น นักออกแบบ นักวิชาการเกษตร ฯลฯ เพื่อสามารถให้คำแนะนำในด้านต่างแก่กลุ่มผู้ผลิตได้ตรงตามความต้องการ

6.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

1. ควรเพิ่มเติมการศึกษาในจังหวัดอื่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและในภูมิภาคที่มีการผ้าไหมรวมถึงผ้าชนิดอื่นๆ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น การผลิตผ้าฝ้ายในเขตภาคเหนือ ซึ่งจะสามารถเป็นแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น

2. ควรมีการศึกษาในผลิตภัณฑ์ชนิดอื่นๆ ที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจากมีหลายผลิตภัณฑ์ที่สามารถพัฒนาขึ้นมาเพื่อสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่นได้มากขึ้น

3. ควรมีการศึกษาในอุตสาหกรรมที่สนับสนุนอุตสาหกรรมการผลิตผ้าไหม เช่น อุตสาหกรรมการผลิตสีและสารเคมีที่ใช้ในการฟอกย้อมเส้นไหม อุตสาหกรรมการผลิตเครื่องจักรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งทอ

4. ควรสนับสนุนการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องการใช้ผลิตภัณฑ์ผ้าไหมในทางอื่นได้มากขึ้น
ที่นอกเหนือจากผ้าที่นำมาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป เช่น การนำมาผ้าไหมมาใช้เป็นผ้าคลุมเตียง
ปลอกหมอน ผ้า màn ฯลฯ เพื่อให้เกิดการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพิ่มมากขึ้น